

je važno historiografsko djelo koje svakako treba pročitati svatko tko želi znati nešto više o “dosanjanom snu”, hrvatskoj državi.

Đuro Škvorc

Izvrješće sa znanstvene konferencije *Između komunističkoga ideala i zbilje (1937. – 1990.)*, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 10. studenoga 2017.

Godine 2017. navršilo se osamdeset godina od osnutka Komunističke stranke Hrvatske, koja je ubrzo nakon osnivanja nazvana Komunističkom partijom (KP) Hrvatske. Nastala je u ozračju snažnoga jačanja hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom Hrvatske seljačke stranke pred osnivanje Banovine Hrvatske i Drugi svjetski rat, kada nije bilo oportuno nastupati u hrvatskim područjima pod jugoslavenskim nazivljem. Istodobno se navršilo i sto godina od Listopadske revolucije u Rusiji, koja je bila kamen temeljac za gradnju revolucionarnoga poretka u Hrvatskoj i Jugoslaviji nakon 1945. godine. Te su godišnjice bile povod održavanju znanstvenoga skupa posvećenog utjecaju koji je KP Hrvatske (od 1952. preimenovana u Savez komunista /SK/ Hrvatske) imala na hrvatski narod i društvo. U suorganizaciji Hrvatskoga katoličkog sveučilišta (HKS) i Hrvatskoga instituta za povijest (HIP) održan je 10. studenoga 2017. na HKS-u znanstveni skup “Između komunističkoga ideala i zbilje (1937. – 1990.)”.

Nakana organizatora bila je dotaknuti glavne političke, društvene, kulturne i ekonomske procese koji su se razvijali pod vodstvom KP/SK Hrvatske, pritom ne gubeći iz vida širi kontekst, odnosno ukupna kretanja na ondašnjem jugoslavenskom prostoru. Kako je istraživanje te teme dugo bilo opterećeno ograničenom dostupnošću izvornoga gradiva u hrvatskim arhivima, znanstveni je skup ujedno bio prilika da istraživači razmijene međusobna iskustva te da javnost upoznaju s najnovijim dostignućima hrvatske historiografije. Organizacijski odbor skupa činili su Tomislav Anić, Stjepo Bartulica i Stipe Kljaić. Skup su pozdravnim govorima otvorili rektor HKS-a Željko Tanjić i ravnateljica HIP-a Jasna Turkalj.

Plenarno izlaganje o povijesti KP Jugoslavije održao je Ivo Banac, koji je dao okvir za sva izlaganja predstavljajući periodizaciju povijesti te organizacije. Banac je ustvrdio da KP Jugoslavije nije samostalna pojava, nego su na nju presudan utjecaj imali Kominterni i Sovjetski Savez, te da je tijekom čitavoga svojeg postojanja lavi-rala između rješavanja radničkoga i nacionalnoga pitanja. Banac se posebno osvrnuo na djelovanje hrvatskih komunista u razdoblju Pučke fronte. Strategija Pučke fronte, preko koje su komunisti u Hrvatskoj i Europi htjeli proširiti svoj utjecaj u suradnji s drugim građanskim strankama demokratske orijentacije i socijalistima, osobito je bila aktualna zadnjih godina pred početak Drugoga svjetskog rata. Takvu su politiku, osobito među hrvatskim komunistima, podupirali Krleža i krug inteligencije oko njega, na čije se inicijative odazivao i lijevi dio Hrvatske seljačke stranke. Za uspjeh KP Jugoslavije u Jugoslaviji, prema Bančevu mišljenju, ključno je bilo nacionalno pitanje. Nakon Drugoga svjetskog rata KP Jugoslavije vrlo je brzo ostvarila totalnu dominaciju u političkom prostoru. Banac je istaknuo da je ona vjerojatno bila i najradi-

kalnija od svih komunističkih partija koje su bile pod sovjetskim utjecajem, o čemu svjedoče podaci da su jugoslavenski komunisti prvi likvidirali monarhiju, prvi uveli ustav sovjetskoga tipa, prvi su sudili drugim političkim opcijama unutar jedinstvene fronte, prvi su počeli s procesima protiv vlastite partije, prvi su uveli gospodarsko planiranje sovjetskoga tipa, prvi su uveli seljačke radne zadrugue itd.

Radni dio znanstvenoga skupa bio je podijeljen u nekoliko blokova s izlaganjima nakon kojih bi uslijedila rasprava. U prvoj sekciji govorili su Stjepo Bartulica, Tomislav Anić i Stipe Kljaić. Stjepo Bartulica s HKS-a izlagao je o temi "Marxove zablude i njegovo nasljeđe". U praksi, komunizam je pokušao stvoriti novu vrstu čovjeka – nesebična i odvojena od svojega temeljnog instinkta za materijalnim probitkom. Bartulica je istaknuo da je Marxova filozofija reducirala čovjeka na *homo economicus*, niječući njegovu duhovnu narav, čime je znatno umanjila njegovo dostojanstvo. Treba imati na umu, smatra Bartulica, da je Marx razvio svoje razmišljanje u okviru postprosvjetiteljstva, koje je iz razmatranja uklonilo Boga i metafiziku. Jednostavno govoreći, ako nema Boga, onda sve mora biti objašnjeno materijalnim ili ne-duhovnim razlozima. Drži da je komunizam zahvaćao sve razine društvenoga života i da je u stvarnosti bio više od ekonomskoga sustava, preuzimajući mnoge funkcije religije. Komunizam je imao vlastitu sveobuhvatnu viziju čovjeka i društva, koja se odražavala u obrazovanju i formaciji djece počevši od predškolske dobi pa sve do fakulteta. U tom smislu smatra da ne bi trebalo iznenaditi da je nasljeđe komunizma mnogo teže prevladati no što se to prvotno zamišljalo.

Tomislav Anić s HKS-a govorio je o temi "Socijalne i ekonomske okolnosti osnutka KP Hrvatske". Sredinom 30-ih godina XX. stoljeća aktivnosti Kominterne bile su usmjerene na analizu stanja više komunističkih partija: Rumunjske, Bugarske, Grčke i Jugoslavije, a osobita je pozornost posvećena poticanju nacionalnih pokreta. Bio je to prostor na političkom spektru u kojem se vidjela prilika za jačanje utjecaja komunističke ideje. U navedenoj analizi stajalo je da je, u tom pitanju, stanje u Jugoslaviji uvelike najproblematičnije. To je bilo vrijeme rastućega utjecaja komunista u Hrvatskoj, a Kominternina inicijativa reorganizacije KP Jugoslavije išla je za osnivanjem KP Hrvatske. Među ostalim, nastojalo se u radničkom elementu u prvom redu suzbiti utjecaj Hrvatske seljačke stranke s obzirom na to da su kontingent radnika između dva svjetska rata činili djevojke i mladići sa sela. Koliko je KP Jugoslavije bilo važno pridobiti hrvatske radnike očito je iz broja tvornica koje su radile na teritoriju Savske i Dravske banovine. Od 3594 tvornice u hrvatskim su banovinama bile 982. Upravo je to bio prostor borbe za pridobivanje novih članova i simpatizera, smatra Anić.

Stipe Kljaić iz HIP-a izlagao je o temi "Hrvatska inteligencija u žrvnju revolucionarnoga terora (1943. – 1948.)". Kljaić je ustvrdio da represija jugoslavenskih komunista nad hrvatskom inteligencijom u Drugom svjetskom ratu i u godinama nakon njega nije dovoljno tematizirana u hrvatskoj povijesnoj znanosti. Uglavnom se radilo o inteligenciji koja se zalagala za samostalnu hrvatsku državu i koja je stavljala naglasak na kršćansku orijentaciju. U frazeologiji komunista ona se nazivala "reakcionarnom" i "klerofašističkom", rekao je Kljaić. Njihovo izbacivanje iz javnoga sjećanja za vrijeme komunističkoga režima u Hrvatskoj Kljaić naziva svojevrsnim memoricidom koji je ostavio danak jer je stručna javnost zanemarila njihovu intelektualnu baštinu, a tragičnost njihovih sudbina jedva da je poznata u nacionalnom sjećanju.

U drugoj sekciji govorili su Petar Bagarić i Martin Previšić. Petar Bagarić, nastavnik u zagrebačkoj XVI. gimnaziji, govorio je o odnosu KP/SK Hrvatske prema hrvatskim granicama od 1945. do 1956. godine. U tom je razdoblju KP/SK Hrvatske

imala ključnu ulogu u određivanju granica Hrvatske kao stranka koja je u svojim rukama držala sve poluge vlasti u Hrvatskoj. U izlaganju je, s osloncem na arhivsko gradivo, predstavio teritorijalne koncepcije KP/SK Hrvatske i njihov utjecaj na teritorijalni opseg Hrvatske. Pozabavio se odnosom KP/SK Hrvatske i njezina Centralnoga komiteta prema Centralnom komitetu KP/SK Jugoslavije te udjelu koji je KP/SK Hrvatske imala u određivanju tzv. avnojskih granica. Bagarić je ustvrdio da je KP/SK Hrvatske imala priliku formulirati svoj stav u graničnim pitanjima, ali da joj u tom razdoblju pitanje granica nije bilo prioritetno. Od svih graničnih pitanja najviše su pozornosti posvećivali pitanju granice s Italijom.

Martin Previšić s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu govorio je o odnosu KP Hrvatske prema sukobu Tito – Staljin. Sukob iz 1948. temeljito je promijenio položaj Jugoslavije i potaknuo promjene u gotovo svim sferama života zemlje. To se nije odnosilo samo na ideologiju i vanjskopolitičke odnose nego i na ekonomiju, kulturu, državnu administraciju itd. Ipak, sukob sa Staljinom i “borba” protiv “ibeovaca”, kako su skupno nazvani pristaše Rezolucije Informbiroa, imala je snažne reperkusije u KP Hrvatske jer je otvorila novu seriju frakcijskih borbi, koje su uz sukob s Informbiroom imale i druge pozadine. Uhićenje Andrije Hebranga imalo je važan odjek u KP Hrvatske, kao i uhićenje srpske “ministarske trojke” Save Zlatića, Duška Brkića i Stanka Čanice Opačića. Upravo je njihovo uhićenje oživjelo razne sukobe na području Korduna, Banije i Like, koji su imali i nacionalnu pozadinu. Osim toga, “1948.” stavila je KP Hrvatske pred niz izazova. Suočila se s potporom Rezoluciji na području Istre i Rijeke, gdje je postojala značajna talijanska manjina. Morala se suočiti i s efektima kolektivizacije od 1949. godine. Uprava državne bezbjednosti Hrvatske imala je važnu ulogu u operativnom ustrajanju logora na Golom otoku, od selekcije lokacije, izgradnje prvoga logora, pa sve do transporta kažnjenika. Previšić je u izlaganju prezentirao glavne učinke sukoba Tito – Staljin na KP Hrvatske i odnose u njoj, od frakcijskih sukoba i represije nad “ibeovcima” do dugoročnih efekata 1948., koji su u nekim slučajevima trajali sve do kraja Titove Jugoslavije.

U trećoj sekciji govorili su Dinko Šokčević, Miroslav Akmadža i Josip Mihaljević. Dinko Šokčević iz Instituta Balassi (Mađarskoga instituta u Zagrebu) govorio je o odjecima mađarske revolucije 1956. u partijski dirigiranom zagrebačkom tisku i u medijima hrvatske emigracije. Vodeći zagrebački list *Vjesnik* zaposlio je zasebnoga budimpeštanskog izjavitelja Đorđa Zelmanovića, nadarenoga novinara sa znanjem mađarskoga jezika rođenog u Temerinu, da izvješćuje o događajima u Mađarskoj. Listovi hrvatske emigracije na Zapadu pristupali su mađarskoj revoluciji i borbi za slobodu temeljno drukčije nego tisak jugoslavenskoga režima, koji je, iako se distancirao od sovjetskoga modela, u svojim temeljima ipak bio obilježen utjecajem komunističke diktature. Šokčević je dao uvid u tu građu i opisao odnos tih dvaju, po ideološkoj osnovi međusobno poprilično udaljenih, medijskih svjetova na hrvatskom jeziku prema mađarskoj revoluciji, a djelomice je prikazao i političku pozadinu toga odnosa, kako su promjene u politici partijskoga vrha SK Jugoslavije (i, naravno, SK Hrvatske) utjecale na novinske napise u Hrvatskoj. Činjenica je da je jugoslavensko komunističko vodstvo, unatoč zagovaranju mogućnosti samostalnih putova u socijalizam, na kraju ipak poduprla sovjetsku intervenciju u Mađarskoj 1956. godine. Prema Šokčeviću, Josip Broz Tito to je učinio jer se bojao da bi uspjeh revolucije u Mađarskoj bio poticaj za revoluciju u Jugoslaviji.

Miroslav Akmadža iz HIP-a održao je izlaganje pod naslovom “Operativne mjere komunističkih represivnih službi prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj od 1951. do

1965. godine”. Nakon uspostave komunističke vlasti u Jugoslaviji i eliminacije svih političkih protivnika, Katolička crkva ostala je jedina snažna i dobro organizirana ustanova u kojoj su komunisti vidjeli mogućega oponenta. Zato su komunističke vlasti poduzele niz represivnih i političkih mjera da bi onemogućile njezino javno djelovanje i oslabile njezin utjecaj u društvu. U tom su smislu provedena ubojstva i zatvaranja biskupa i svećenika, oduzimana je crkvena imovina, zabranjivan je vjerski tisak i vjeronauk, zatvarane su vjerske škole i vršen pritisak na bogoslove da odustanu od školovanja za svećenička zvanja, pokrenuta je promidžbena hajka protiv Crkve i svećenstva, provedena je diferencijacija među svećenstvom, posebice preko svećeničkih staleških udruženja, vrbovani su svećenici za suradnju s tajnim službama te se poduzimalo niz drugih mjera za slabljenje crkvenoga utjecaja u društvu. Glavnu operativnu ulogu u provođenju tih mjera imale su tajne službe, ponajprije Služba državne sigurnosti i ostale službe Sekretarijata unutrašnjih poslova, kao i Kontraobavještajna služba. Kako su one vidjele stanje u Katoličkoj crkvi, procjenjivale njezinu “neprijateljsku” aktivnost, planirale operativno djelovanje i provodile određene protucrkvene mjere pokazuju nam njihova godišnja izvješća za Hrvatsku od 1951. do 1965., koja su tek od 2017. postala dostupna javnosti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Osim toga, Akmadža je prvi put prikazao stvarne brojčane pokazatelje o svećenicima i drugim crkvenim službenicima koji su na razne načine bili korišteni kao dio suradničke mreže komunističkih tajnih službi u spomenutom razdoblju.

Josip Mihaljević iz HIP-a govorio je o burnom prvom desetljeću djelovanja Instituta za historiju radničkoga pokreta Hrvatske, koji je osnovan odlukom Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta SK Hrvatske i Izvršnoga odbora Glavnoga odbora Socijalističkoga saveza radnoga naroda Hrvatske 1961. godine. Iako je osnovan po direktivi najviše partijske vlasti u Hrvatskoj da istražuje povijest radničkoga pokreta, socijalističke revolucije i Komunističke partije, Institut je već sredinom 1960-ih krenuo u smjeru koji partijskoj vrhuški u Beogradu, ali i u Zagrebu, nije bio prihvatljiv. Nakon partijske čistke 1967. Institut je reorganiziran i popunjen lojalnijim kadrom, koji je Institut vodio u skladu s uputama protureformskoga krila Partije, pa u razdoblju hrvatskoga proljeća Institut nije bio dijelom kulturno-opozicijskoga kruga institucija koje su aktivno participirale u hrvatskom proljeću, nego je djelovao upravo protiv toga fenomena.

U četvrtoj sekciji, koja je obrađivala razdoblje najbliže suvremenosti, nastupili su Ivica Miškulin, Davor Marijan i Mario Stipančević. Ivica Miškulin s HKS-a govorio je o temi pod naslovom “Kako su hrvatski disidenti pridonijeli delegitimiranju Jugoslavije 1918. – 1990.” Naglasak izlaganja bio je na oblicima i učincima djelovanja hrvatskih političkih disidenata na proces delegitimiranja i disolucije Jugoslavije. Posebno je istaknut doprinos disidenata u prokazivanju komunističke Jugoslavije kao države u kojoj se krše temeljna ljudska, građanska i nacionalna prava. Izlaganje se uglavnom temeljilo na djelovanju hrvatskoga političkog zatvorenika i disidenta Vladimira Šeksa 1980. – 1990. godine.

Davor Marijan iz HIP-a izlagao je o temi “SK Jugoslavije – SK Hrvatske i kraj ‘hrvatske šutnje’”. Govorio je o razdoblju duboke krize Jugoslavije koje je obilježeno i podjelama unutar Saveza komunista, čiji su se organizacijski dijelovi ponašali kao neovisne i često suprotstavljene stranke, a ne kao jedinstveni savez, što su bili po svojem statutu. Savez komunista Jugoslavije već je 1960-ih izgubio monolitnost kakvu je imao u prijašnjim razdobljima, no proces raspada SK Jugoslavije završit će tek krajem 1980-ih. Podjele su intenzivirane nakon dolaska Slobodana Miloševića na

čelo SK Srbije, a posebice od ljeta 1988. godine. U Hrvatskoj SK Hrvatske uglavnom nije zauzimao jasno stajalište o problemima u državi i društvu, zbog čega i govorimo o tzv. hrvatskoj šutnji. Njihovo je ponašanje omogućilo 1989. i nekomunistima da se politički aktiviraju i na izborima 1990. preuzmu vlast.

Posljednje izlaganje na skupu održao je Mario Stipančević iz Hrvatskoga državnog arhiva o temi "Partija na papiru: crtice o arhivskome gradivu KP/SK Hrvatske". U domaćoj javnosti postoje brojni prijevori, neinformiranost, počesto i elementarno nepoznavanje osnovnih informacija o arhivskom gradivu nastalom polustoljetnim djelovanjem KP/SK Hrvatske, čiji se najveći dio čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Na temelju višegodišnjega sređivanja spomenutoga gradiva Stipančević je nastojao približiti sliku o njegovu sadržaju, količini, sačuvanosti, sredenosti i učestalosti korištenja. Dio pozornosti posvetio je okolnostima i uvjetima u kojima je partijska dokumentacija pristizala u arhiv, teškoćama u dostupnosti dijela materijala kao i svibanjskim (2017.) izmjenama i dopunama postojećega, anakronoga i neodgovarajućeg Zakona o arhivskom gradivu i arhivima te posljedicama tih promjena za dostupnost partijskoga gradiva.

Završnu riječ dobro posjećena skupa održao je rektor Tanjić, koji je ujedno i zatvorio skup.

Komunističke organizacije imale su veliki utjecaj na povijest svijeta, a na ovom skupu čuli smo mnogo o tome kako su utjecale na povijest hrvatskoga naroda. To je tema koja i danas izaziva brojne kontroverzije, no nadamo se da će na temelju sadašnjih znanstvenih istraživanja i boljih mogućnosti koje pružaju nove zakonske izmjene saznanja o tom aspektu naše i svjetske povijesti biti sve veća i jasnija.

Josip Mihaljević

Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. i II. svezak (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), 334 + 302 str.

Knjiga u dva sveska *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.* prvi je dio zamišljene tematske cjeline koja bi, kako upućuje naslov, trebala dati prikaz hrvatskoga političkog života koji se u razdoblju hladnoga rata odvijao izvan domovine. Autor Kazimir Katalinić sudionik je dijela događaja o kojima piše te zato ovo djelo ima djelomično i memoarski karakter. Ta okolnost posebno je vidljiva u opisu emigrantskoga stranačkog života hrvatske političke emigracije, koju autor neskriveno opisuje iz perspektive stranke u kojoj je i sam imao istaknuto mjesto, Hrvatske republikanske stranke.

Prvi svezak obuhvaća razdoblje od 1945. do 1959., što je uzeto kao simbolična odrednica s obzirom na to da 1945. počinje hrvatska politička emigracija uzrokovana slomom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i obnovom jugoslavenske države, a 1959. obilježena je smrću poglavnika dr. Ante Pavelića, koji je zbog svoje uloge čelne osobe NDH bio označen kao personifikacija hrvatske političke emigracije. Međutim, unatoč tome što je autor prvi svezak započeo s 1945., u prvom poglavlju na nepu-